

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bewegend lezen : voorstel tot een cinematografische leeshouding

Doeselaar, F. van; Doeselaar F. van

Citation

Doeselaar, F. van. (2017, September 12). *Bewegend lezen : voorstel tot een cinematografische leeshouding*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/56274>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/56274>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/56274> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Doeselaar, F. van

Title: Bewegend lezen: voorstel tot een cinematografische leeshouding

Issue Date: 2017-09-12

Bewegend lezen

Voorstel tot een cinematografische leeshouding

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
ter verdediging op 12 september 2017
klokke 13.45 uur

door

Frank van Doeselaar
geboren te Terneuzen in 1960

Promotores:

Prof. dr. Frans-Willem Korsten

Prof. dr. Yra van Dijk

Promotiecommissie:

Dr. Sander Bax

Prof. dr. Maaïke Meijer

Prof. dr. Thomas Vaessens

Dr. Peter Verstraten

Prof. dr. Rob Zwijnenberg

Universiteit Tilburg

Universiteit Maastricht

Universiteit Amsterdam

Universiteit Leiden

Universiteit Leiden

Voor Jannes, Sanne en Maria

“Ze keken omdat er zo krankzinnig veel te zien was.”
(uit: Sander Kollaard, *Stadium IV*, Amsterdam, 2015, p.72)

Inhoudsopgave

- 7 **Vooraf**
 Samenvatting van de plot
- 11 **Inleiding: voorstel tot een cinematografische leeshouding**
- 12 0.1 Klassiek lezen versus cinematografische leeshouding
- 21 0.2 Cinematografische leeshouding, narratologie en film
- 28 0.3 Cinematografische leeshouding en de representatie van een verleden
- 31 0.4 Van 'dominant fiction' naar 'productive look'
- 38 0.5 Cinematografische leeshouding en onderwijskundige vernieuwing
- 41 0.6 Casus, onderzoeksvragen en opzet van de studie
- 47 **Hoofdstuk 1**
 Beeld overvleugelt gebeurtenis
 Over het spanningsveld tussen beeldreeks en handelingsreeks
- 48 1.1 Van tekst naar beeld
- 56 1.2 Van *beeld* naar *beeld in beweging*: cinema
- 65 1.3 Montage is constructie
- 72 1.4 Vier spelnoties
- 73 1.4.1 De kracht van het beeld
- 80 1.4.2 Illusie van authenticiteit
- 85 1.4.3 Heroriëntatie en bevreemding
- 89 1.5 Van literair realisme naar cinematografisch exces
- 97 1.6 Introductie van affect
- 103 **Hoofdstuk 2**
 Lezen vanuit het duister en het nu
 Over eisensteiniaanse dialectiek, hollywoodiaanse vervloeiing en deleuzeaans affect
- 104 2.1 Tekst is beeld: Eisensteins montage-theorie
- 109 2.2 Van affect naar emotie via close-up
- 118 2.3 Via interpretatie van conflict naar affect
- 123 2.4 De mannelijke blik en affect
- 132 2.5 Humor versus porno
- 136 2.6 Activering door ongrijpbare betekenis
- 140 2.7 Gesloten versus open geschiedenis
- 152 2.8 De cinematografische potentialiteit in taal
- 160 2.9 Besluit

163	Hoofdstuk 3
	Cinematografische theatraaliteit: voyeur in het spel
	Over beeld, ruimte, camerawerking en lezer
164	3.1 Beeld naast tekst
171	3.2 Het spel met de theatrale ruimte
180	3.3 Het spel met de vierde wand
189	3.4 Cinematografisch voyeurisme en theatraal voyeurisme
203	3.5 Voyeurisme, pornografie en de kijkende lezer
209	Hoofdstuk 4
	Cinematografische interteksten
	Over thematische relaties tussen <i>Gewassen vlees</i>, filmgenres en Nederlandse film
210	4.1 Slapstick in beeld: Willem Augustijn
219	4.2 Verbale slapstick: De Wit en De Bruin
224	4.3 Porno en voyeurisme: Catharina
232	4.4 Horror en gothiek: Breukje
237	4.5 Tekst en beeld: Rosenboom, Van Warmerdam, Verhoeven
253	5. Conclusie
254	5.1 <i>Bewegend lezen</i> en geschiedenis
263	5.2 <i>Bewegend lezen</i> , voyeurisme en onderwijs
269	Samenvatting
273	Summary
277	Dankwoord
279	Bijlagen
280	Structuurordening <i>Gewassen vlees</i> , bijlage hoofdstuk 1
282	Fragment <i>Gewassen vlees</i> , bijlage hoofdstuk 2
291	Bibliografie
307	Curriculum Vitae

Vooraf

Samenvatting van de plot

Om de argumentatie te kunnen volgen is het handig als eerst de verhaallijnen en gebeurtenissen zijn samengevat zodat tevens duidelijk wordt wie de belangrijkste personages zijn. In mijn 'Inleiding' refereer ik herhaaldelijk aan de samenhang van twee reeksen. Eerst is daar de handelingsreeks. Dit is op het narratieve niveau van de *fabula* de reeks handelingen en gebeurtenissen.¹ Daarnaast ontwikkelt – voor alle duidelijkheid: tegelijkertijd – de beeldreeks. *Bewegend lezen* concentreert zich in vier hoofdstukken op de beeldreeks, maar daarbij is een overzicht van de handelingsreeks wel een vereiste. Vandaar dit 'Vooraf' waarin de personages optreden (met wat zij doen) en waarin de verhaallijnen uiteengezet worden (door wat gebeurt).

Belangrijkste protagonist in *Gewassen vlees* is Willem Augustijn van Donck, een Friese burgemeesterszoon die pogingen onderneemt opgenomen te worden in een masculiene feodale sociaal-maatschappelijke wereld zodat hij vaders waardig opvolger is. In dit streven mislukt hij telkens en hij verliest daarmee steeds opnieuw het respect van de vader. In materiële zin en in sociaal opzicht heeft Willem Augustijn alles te danken aan zijn vader, maar qua genegenheid, intimiteit en ouderlijke liefde geeft de vader niets.

Willem Augustijn verwoordt het zelf in een brief van 11 september 1749. Zijn relatie met zijn vader, zo schrijft hij, is een relatie vol mislukking en schaamte omdat hij altijd gepoogd heeft de wens van de vader uit te voeren. Aan de hand van voorbeelden onderbouwt hij zijn inzicht en geeft uiteindelijk de titel van de roman betekenis. Hij gebruikt daarvoor het beeld van de roofvogel (*Gv*: 590-592):²

Zie daar, een roofvogel, zeeg en tam door zijn honger; voor het voedsel van de valkenier ruilt hij zijn natuurlijke trots. Zo'n vogel was ik, hunkerend naar uw aas, maar altijd was het krachteloos, leeg, gewassen vlees: de honger bleef! De training hield nooit op!³

1 Bal (2009); Herman en Vervaeck (2005) spreken van *geschiedenis*.

2 Ik kort een verwijzing naar de roman *Gewassen vlees* (1994) af met *Gv*. Citaten uit de roman(fragmenten) staan in de lopende tekst cursief.

3 Op het eerste omslag van de roman is deze titel in deze context niet herkenbaar; het eerste omslag laat een quasi-pornografische afbeelding zien. Ik kom hier later in mijn studie uitvoerig op terug.

Willem Augustijn is de valk die *gewassen vles* krijgt toegestopt: het is leeg voedsel. Hiermee is de titel van de roman verklaard.

De roman bestaat na een proloog uit drie delen. In het eerste deel maken lezers kennis met Willem Augustijn, Catharina Saffraan, mr. Adrianus Bergsma en de geleerde Dorrius. Het is deze geleerde gelukt dankzij financiële ondersteuning van Willem Augustijn de bietsuiker, helder witte suiker, te ontdekken. De trotse Willem Augustijn wil deze uitvinding presenteren aan Willem IV tijdens een receptie te Leeuwarden. Het is 1748. Op deze receptie ontmoet hij tegen alle verwachtingen in de dochter van generaal Saffraan: Catharina. Met Catharina onderhoudt Willem Augustijn een relatie. Deze relatie is twee jaar eerder gestart en tot stand gekomen dankzij adviezen van ontvanger-generaal Bergsma, buurman van de familie Van Donck. De receptie loopt uit op een enorme desillusie wat leidt tot een reis per trekschuit richting Workum.

Is het eerste deel van de roman qua verhaallijn relatief eenduidig, het tweede deel is dat niet. Er zijn verschillende verhaallijnen die zich verknopen en er zijn diverse personages die in elk daarvan een rol spelen. Een eerste verhaallijn betreft de vader-zoonrelatie. Mr. Frederik van Donck (in de roman steevast aangeduid met *Zijne ed.*) minacht zijn zoon. Deze minachting heeft te maken met het verleden. Bij de geboorte is Willem Augustijns moeder gestorven. Wanneer de zoon twaalf jaar is, ontfermt de vader zich over een tweede zoon. Hij adopteert een jongen. Bij deze adoptie vervult Bergsma een slinkse rol. De adoptiezoon, ook Willem Augustijn (De Tweede) genoemd, verdwijnt spoorloos uit hun leven wanneer de jongen ongeveer achttien jaar is. Van al deze familiale zaken zijn de trouwe bedienden Perk, huisknecht, en Bint, huishoudster, eersterangs getuigen. Hoe precies de vork aan de steel zit, blijft lange tijd onduidelijk, maar helder is wel dat naar aanleiding van deze adoptie en het verdwijnen van de adoptiezoon de oude Van Donck en Bergsma vijanden voor het leven zijn.

In een tweede verhaallijn staat de pachtersfamilie Bertijn centraal. Boer Bertijn is pachtboer van de Van Doncks. Tezamen met vrouw en zoon Abe bewoont hij een boerenhof waar Willem Augustijn zichzelf regelmatig uitnodigt. De Bertijns hebben duizend gulden gespaard voor hun zoon. Zij willen hem daarvan laten studeren. Daartoe komt het echter niet. Zo vriendschappelijk als de relatie is tussen zoon Abe en Willem Augustijn, zo vijandig is deze tussen Willem Augustijn en boer Bertijn. Het lot van Abe is bezegeld wanneer hij wordt opgepakt op beschuldiging van opstandige activiteiten. Min of meer verantwoordelijk voor deze arrestatie is Willem Augustijn. Hij is namelijk de opsteller van een politiek pamflet (*het Reglement Reformatoir*). Dit pamflet stelt dat oproerkraaiers zonder bewijslast vastgezet kunnen worden. Abe wordt gearresteerd, gemarteld en tot tien jaar cel veroordeeld. Het leed van de familie Bertijn is daarmee niet ten einde. Op de hoeve van de Bertijns staan twee paarden gestald (*Luctor* en *Emergo*). Bergsma is van het tweetal de eigenaar. Wanneer boer Bertijn het tweespan een keer uitlaat, zorgt Willem Augustijn ervoor dat beide paarden schrikken, steigeren, op hol slaan en tenslotte verdrinken in het moeras. Als gevolg dient Bertijn een schuldbekentenis te tekenen van 1600 gulden. Terwijl de boer denkt dat hij dit bedrag dient te betalen aan Bergsma, staat in werkelijkheid zijn schuld uit bij Willem Augustijn.

Een derde verhaallijn is de relatie tussen Bergsma en Willem Augustijn. Bergsma ontpopt zich als biechtvader en raadgever van de burgemeesterszoon (bijvoorbeeld in de kwestie van de liefdesrelatie met Catharina Saffraan), maar in werkelijkheid is het Bergsma te doen om de aantekeningen van de inmiddels overleden geleerde Dorrius. Deze aantekeningen krijgt hij niet in zijn bezit. Willem Augustijn weet ze te bemachtigen.

In het derde deel van de roman strandt Willem Augustijn in Bergen op Zoom. Hij is op reis naar Hulst om daar – nu de Fransen zijn vertrokken – het door zijn vader gekochte baljuwschap te effectueren.

In de verwoeste stad voert Bergsma de scepter als gouverneur. Ondanks alle waarschuwingen van zijn vader gaat Willem Augustijn toch met de voormalig buurman in zee. Via een ingewikkelde financiële constructie willen ze geld genereren om Bergen op Zoom terug op te bouwen. In wezen houdt dit in dat Willem Augustijn financieel nadeel ondervindt, en beschouwd wordt als genius van, en verantwoordelijke voor, alle financiële malversaties. In dit derde deel ontmoet Willem Augustijn verder de gevluichte Abe en ontdekt hij dat de particulier secretaris van Bergsma de verdwenen adoptiefzoon is (thans luisterend naar de naam Breukje). Al deze ontwikkelingen en ontdekkingen leiden tot de definitieve ondergang van Willem Augustijn.⁴

⁴ Zie voor een uitvoeriger beschrijving en interpretatie Kralt (2010).